

TOPLUMSAL DEĞİŞME OLARAK İKTİSADÎ GELİŞME

Yazan : Özer OZANKAYA

Sosyoloji Asistanı

Bu yazının amacı, «sanayileşme» veya «modernleşme» kelimeleriyle ifade edilen iktisadî gelişme olayının, toplumların temel bazı kurumları, fertlerarası münasebetler ve toplumsal değerler bakımından taşıdığı anlamı belirtmektir; toplumbilimler tarihinde ileri sürülmüş olan türlü toplumsal değişme teorilerinin sunulması bu yazının konusu dışındadır (1). Ancak genel olarak toplumsal değişme kavramının kısaca açıklanması konunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacaktır.

Toplumsal değişme kavramının açıklanmasına, toplum kavramının tanımlanmasıyla başlamak yerinde olacaktır. Gerçekten toplum nedir? Toplum, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanlardan, insanlararası münasebetlerden, ve müesseselerden meydana gelir. Ancak toplum, bu unsurların her zaman ahenk halinde buldukları bir yapı olmayıp, gerginlikleri, ihtilâfları ve geçici dengeleri de içine alan bir yapıdır. Öte yandan, kapalı toplumun hemen kalmadığı zamanımızda, toplumun sınırları sorunu da özel bir önem kazanmaktadır. Devlet dediğimiz siyasî kuruluş ve onun sınırları, toplum gerçeğinin sadece bir yönünü ifade eder. Bu gerçeğin , dil, iktisat, ideoloji, din ... bakımlarından da ayrı sınırları vardır ve bu sınırların siyasî sınırlarla her zaman aynı olacağı söylenemez. Ancak tarih, devletin, toplumun bütün öteki yönlerini şekillendirebildiğini ve mütecanis bir bütün yaratabildiğini göstermektedir. Bundan dolayıdır ki, bugün toplumbilimciler bir Alman, Fransız veya İngiliz toplumundan bahsedebilmektedirler. (2)

«Toplumsal Değişme» kavramı ise, ancak yakın zamanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Ondan önce, değer yargılarını yakından

(1) Bunun için bkz. : Dr. J. A. Ponsioen, *The Analysis of Social Change Reconsidered*, 'S-Gravenhage : Mouton and Co. 1962.

(2) Ibid, ss. 14—15.

ilgilendiren, dogmatik mahiyette «evrimci» teoriler yaygın bulunuyor ve «toplumsal evrim» kavramı kullanılıyordu. Bilimsel metodun, metafizik unsurlardan ve değer yargılarından arınmayı gerektirmesi, toplumsal evrim kavramının terkedilmesine, onun yerine toplumsal değişme kavramının kullanılmasına yol açmıştır. (3)

Toplumsal değişme kavramı, bir toplumun fizikî çevresindeki veya ırk özelliklerindeki, yüzyıllar süren uzun zamanlar sonunda ancak farkedilebilen değişmeleri değil, o toplumun kültüründeki değişmeleri ifade eder. Kültür kavramı, türlü antropolog ve sosyologlar tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır (4). Biz burada Bronislaw Malinowski'nin tanımını konumuz bakımından daha elverişli buluyoruz: «Kültür kavramı, tevarüs edilen sanatları, eşyaları, teknik yol ve metotları, fikirleri, alışkanlıkları ve değerleri içine alır. Toplumsal teşkilât kültürün bir parçası olarak alınmadıkça gerçekten incelenemeyeceği gibi, insan faaliyetleri, insan grupları ve insan düşünce ve inançları ile ilgili her araştırma da kültürlerin karşılaştırmalı incelenmesi yoluyla verimli sonuçlara ulaşır». (5)

Kültürün bazı unsurlarının, aşağıda açıklanacağı üzere, değişmelere karşı yüksek dirençleri olmakla birlikte, her kültürün bir bütün olarak temelli değişmelerden geçebildiği ve geçtiği tarihi bir gerçektir. Kültürel değişme olarak da adlandırılan toplumsal değişmenin ana kaynağını «yenilik»lerde buluyoruz. Yenilik terimi, toplumun kültürüne giren herhangi bir yeni unsurunu ifade etmektedir. Bu yeni unsur, mevcut kültür unsurlarının bazılarının yeni bir kombinasyonudur, denilebilir. Kültürün unsurları maddî (= teknoloji, eşyalar, yollar, mimarî, vs. gibi) ve manevî (= fikirler, inançlar, değer yargıları, gelenekler, davranış kuralları vs. gibi) olmak üzere iki türlü olup, yenilikler bu unsurlar arasında kurulacak yeni kombinasyonların sonuçlarıdır. Dolayısıyla kültürel unsurların çok sayıda olması ve yeniliklerin birikmesi daha fazla yenilikleri mümkün kılacaktır, çünkü daha çok sayıda yeni kombinasyonlar imkân dahiline girecektir. Nitekim teknoloji alanında ilerlemiş toplumlarda değişmeler oldukça devamlı ve düzenli bir şekil almış bulunuyor. Eskimo toplumunda ise değişmeler oldukça yavaştır; bunun nedeni Eskimoların zekâ ve yetenek bakımlarından başka

(3) W. F. Ogburn, «Social Change», *Encyclopedia of the Social Sciences*.

(4) Bknz. : T. B. Bottomore, *Sociology, A Guide to Problems and Literature*, Englewood - Cliffs, N. J., Prentice - Hall, Inc., 1963, 122 - 126.

(5) Bronislaw Malinowski, «Culture», *Encyclopedia of the Social Sciences*, s. 621.

toplum insanlarından aşağı olmaları değil, yeni kombinezonlara bırakacakları çok sayıda kültür unsurlarına sahip olmamalarıdır. (6)

Toplumsal değişme konusunda bilinen bir başka gerçek de maddî kültür unsurlarının manevî unsurlara oranla daha sık ve daha geniş ölçüde değişmeleridir. Bu gerçek dikkatleri şu noktaya yöneltmelidir: farklı ölçülerde değişmelerine rağmen, kültürün maddî ve manevî unsurları arasında sıkı ilişkiler vardır; dolayısıyla maddî unsurlarda ortaya çıkan değişmeler, manevî kültür unsurlarında da değişmeleri gerektirirler. Örneğin yüz-yüze temasların hakim olduğu köy topluluğundan ayrılıp, gayrişahsî münasebetlerin hâkim olduğu şehir merkezlerine gelip yerleşen köylünün, din, kadın - erkek münasebetleri, muaşeret kuralları vs. gibi konulardaki değerlerinde değişmeler gerekecektir. Ancak, manevî kültür unsurları değişmelere karşı direnmekte ve önünde - sonunda değişseler de, arada bir zaman farkı bulunmaktadır. «Kültürel gecikme» adı verilen bu fark, bir çok toplumsal buhranların, anlaşmazlıkların, ve kargaşalıkların ana nedenini teşkil etmektedir. Bir defa toplumu meydana getiren her grubun, kültür unsurlarındaki değişmelere karşı direnmeleri eşit kuvvette değildir. Bu gruplardan bazılarının (başka grup veya toplumlarla temas imkânı çok olanlar, kurulu düzenin devamında çıkarı olmıyanlar, kurulu düzeni tatmin edici bulmıyanlar, marjinal fertler vs. gibi) değişmelere, ötekilere oranla daha elverişli oldukları, hattâ değişmelerin başlatıcısı ve yayıcısı olabildikleri görülmektedir. Böylece değişme taraftarları ile muhafazakârların aynı toplum içinde yer almaları toplumsal ihtilâfların başlıca bir kaynağıdır. Bundan başka, genel olarak alışkanlıklar haline gelen ve insanlar arasında ahenkli bir grup hayatını mümkün kılan manevî kültür unsurlarının yeni şartlara uymakta geç kalması (örneğin tahsilli köylü çocuklarıyla cahil babaları arasındaki münasebetlerin otoriter mahiyetini devam ettirmesi), bu gecikme süresince ahenkli bir grup hayatından mahrum kalınması sonucunu vermektedir. (7)

Değişmelere karşı direnme konusunda şu genellemeler yerleşmiş bulunuyor: (1) kültür unsurlarından herhangi birinin ötekilerle karşılıklı ilişkileri ne kadar sıkı ise, değişmeye karşı direnci de o derece yüksek olur. (2) Yeni bir kültürel unsurun veya mevcut kültür unsur-

(6) Ogburn, «Social Change,» *op. cit.*, s. 332.

(7) Bknz. : Richard Storry, *A History of Modern Japan*, A Doubleday Anchor book, 1962; Tadashi Fukutake, *Man and Society in Japan*, Tokyo University Press, 1962, Bölüm I.

ları arasındaki yeni bir kombinezonun toplumun kültürüne yabancılık derecesi yüksek olduğu ölçüde kuvvetli bir direnmeyle karşılaşacaktır. Örneğin, kültürleri demokrasi kavramını ihtiva etmiyen birçok toplumda, «kaba kuvvet» i ifade etmiyen bir *muhalefet* anlayışının benimsenememesi. (3) Kurulu düzende çıkarı olanların da değişmelere karşı direnecekleri bilinen bir gerçektir. (8) (4) Yeniliğin kaynağı olan gruba veya ülkeye karşı mevcut tavırların olumlu veya olumsuz olması da yeniliklerin kabulünü kolaylaştırır veya güçleştirir. Yakın zamanlara kadar Türkiye'de, Hristiyan Avrupa'dan gelen yeniliklerin Gâvur icadı sayılması, gibi.

TOPLUMSAL DEĞİŞME OLARAK İKTİSADÎ GELİŞME :

Toplumsal değişme hakkında bu genel mahiyetteki kısa girişten sonra, asıl amacımız olan, iktisadî gelişmenin toplumsal değişme olarak izahına geçebiliriz. İktisadî gelişme konusunda iktisatçılar tarafından yazılan eserlerin pek çoğunda, toplumsal ve kültürel faktörlerin iktisadî gelişmede önemli rolü olduğu kabul edilmekte, ancak bu faktörlerin iktisadî gelişmedeki yerinin tahlili yapılmamakta, onların iktisadî gelişmeye elverişlilik şartları araştırılmamaktadır. Esasen iktisatçılar, iktisadî hayatta birinci derecede önem taşıyan istihlâk davranışı ve aile hâyatı konularını sosyologlara bırakmak eğilimindedirler (9).

İktisadî gelişme incelemelerinde toplumsal ve kültürel faktörlere gereken önemin verilmeye başlaması, iktisadî gelişme sosyolojisi diye adlandırabileceğimiz yeni bir sosyoloji konusunu ortaya çıkarmıştır. Bu konudaki sosyolojik incelemeler, iktisadî gelişmenin izahında kullanılan temel sosyolojik kavramlar getirdiği gibi, iktisadî gelişme ve sanayileşmenin toplumsal etki ve sonuçlarını da açıklamaktadır.

İktisadî gelişmeyi *geleneksel toplumdan sanayileşmiş toplum* şartlarına geçiş olarak ele alan Gelişme Sosyolojisi, geleneksel ve sanayileşmiş toplum modelleri çizmekte ve toplumsal değişme olarak da adlandırdığı bu geçişin, toplum yapısı, sınıflar, fertlerarası münasebetler, siyasi rejim, teknoloji, vs. gibi kültürel bakımlardan neyi ifade ettiğini, neler getirdiğini veya getirmesi bekleneceğini belirtmektedir. Bu geçiş safhası, (1) değişmeyi getiren faktörler, (2) değişmenin unsurları, (3) değişmenin mekanizması açılarından

(8) Ogburn, «Social Change,» *op. cit.*, s. 333.

(9) J. A. Ponsioen, *The Analysis of Social Change...*, *op. cit.*, s. 19.

işlenmektedir. Aşağıda, önce geleneksel toplumun modelini sunacak, sonra da geleneksel topluma değişimleri getiren faktörleri, değişimin unsurlarını ve mekanizmasını anlatacağız.

I — GELENEKSEL TOPLUM (10)

Antropolojik yayınlar bize, insanlık tarihi içinde çok değişik tipte geleneksel toplumlar var olageldiğini göstermektedir: geleneksel avcı, balıkçı veya tarımcı toplumlar, gibi. Ancak, iktisadî gelişme incelemelerinde üzerinde durulan başlıca geleneksel toplum şekli tarımcı geleneksel toplum şeklindedir. «Çünkü öteki tip geleneksel toplumlar, yerleşik bir uygarlığa sahip olmadıklarından, geniş ölçüde sanat ve teknik biriktiremez ve sürekli bir iktisadî gelişme sürecine giremezler.» (11)

Geleneksel toplumların başlıca özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür: nisbi bir durgunluk, yani değişme yokluğu; ilkel teknik ve zayıf üretim; hiyerarşik bir toplumsal yapı ve gerek yatay, gerekse dikey toplumsal hareketsizlik; toprağa dayanan bir iktisadî yapı; toprak sahibi seçkinlere ve bölgeciliğe dayalı bir siyasî yapı; geniş aile düzeni ve ailenin üretim görevleriyle de yüklü bir toplumsal yapı birimi olması; kaderci bir zihniyet; toplumsal rollerin dağılışında bir kimsenin ne yapabildiğine değil, kim olduğuna bakılması; kanun ve kuralların şahsa göre değişen şekillerde uygulanması; hak ve görevlerin sınırlarının belirli olmaması; ve otoriter bir fert kişiliği.

Antropolojik ve sosyolojik araştırmalar geleneksel toplumu, genellikle iki ögeli bir toplum olarak belirtirler: (1) Köylüler ve onlarla aşağı - yukarı aynı toplumsal itibar seviyesinde bulunan el - sanatçıları ve tüccarlar, (2) seçkinler denilen, toplumun üst tabakaları. Her geleneksel toplumda böyle «basit halk» denilen geniş bir kitle ve onlardan çok yüksek, onlarla teması seyrek bir seçkinler grubu vardır (12).

A — Köy ve köylü : Günümüz geleneksel toplumlarında, köylülerin içinde yaşadıkları toplumsal, kültürel ve iktisadî şartlar, bundan yüzyıllarca öncesi köylü hayat şartlarıyla çok büyük ben-

(10) Everett E. Hagen, *On the Theory of Social Change*, (Homewood, Ill. : The Dorsey Press, Inc., 1962). Geleneksel toplum modelinin açıklanmasında bu eserden geniş ölçüde faydalanılmıştır.

(11) *Ibid.*, s. 56.

(12) *Ibid.*, s. 58.

zerlikler göstermektedir. Hattâ eski Roma ve eski Yunan toplumlarındaki köy ve köylülerin, gerek fizikî çevre, gerekse psikolojik özellikler bakımından, günümüz az - gelişmiş toplumlarındaki köylülere büyük benzerlikler gösterdiği ileri sürülmüştür (13). Bu benzerliğin kaynağı, geleneksel toplumdaki köylü hayat tarzında bulunabilir.

Köylü hayat şartlarının hâkim olduğu az - gelişmiş toplumların genellemeler halinde ifade edilen ortak özellikleri, bu toplumlarda iktisadî kalkınma sürecinin mahiyetini aydınlatıcı bir karakter taşımaktadır.

Köyün fizikî çevresi ve şartları: «Köy, genellikle 20-30 ile birkaç yüz arasında değişen sayıda, biraraya kümelenmiş evlerden meydana gelmektedir. Tipik bir ev tek odalı olup, soğuk bölgeler hariç, tabanı topraktır. Duvarları, yerine göre, bambu ağaçlarından, çamurdan, kerpiçten, keresteden veya kamıştan yapılmış olabilir. Çatı, saz veya kamıştan yapılmış damdır. Köyün muhtarı, toprak ağası veya ağaları, ve birkaç zengin köylü gibi köy ileri gelenlerinin evleri tahta döşemeli ve tahta veya tuğla duvarlı olabilir.

«Köyün ortasında veya kenarında bir yerde tapınak bulunur. Okul var veya yoktur. Varsa, genellikle okuma - yazma, dinî konular ve gelenekler öğretilir. Ancak, geleneksel köy hayatının başlıca bir özelliği, yaygın bir ümmiliktir. Yine köyün ortasında veya kıyısında bir yerde köyün su ihtiyacını karşılayan kuyu bulunur. Köyün yakınında döven yeri, otlak ve köy koruluğu bulunabilir. Bunlardan sonra da tarlalar yer alır. Aşağı - yukarı, dünya nüfusunun yarısı bugün böyle köylerde yaşamaktadır.» (14)

Köy ekonomisi tarıma dayalıdır. Her köylü çiftçilik yapar. Tarım metotları ilkel olup, topraklar son derece parçalanmıştır. Batının etkisiyle toprak mülkiyetinin devredilebilmesi usulünün girişi, topraksız köylüler ve yüksek kiralar sonucunu doğurmuştur. Köylü geniş ölçüde kendi tükettiğini bizzat üretir. Ulaştırma araçlarının ve yolların yokluğu veya geriliği ve toplumun başka taraflarından tecrit edilmiş olma, köy hayatının bir başka önemli yanındır.

Köylü kişiliği: Psişiyatrlar ve sosyologlarla yapılan antropolojik incelemeler, insan kişiliği ile kültür arasındaki ilişkileri ortaya

(13) E. K. L. Francis, «The Personality Type of the Peasant According to Hesiod's Works and Days,» *Rural Sociology*, Vol. X (Sept. 1945), ss. 275-95.

(14) E. E. Hagen, *On the Theory of Social Change*, op. cit., s. 62.

koymuş bulunuyor. Bu incelemeler gösteriyor ki, köy toplumu içindeki toplumsal münasebetlere ve köylü kişiliğine şekil veren başlıca faktör, köylünün gücünün çok sınırlı olduğunu bilmesidir. Florence R. Kluckhohn, hazırladığı üçlü değişme tablosunda, türlü toplumlar da insan - tabiat münasebetlerinin şu üç şekli aldığını göstermektedir: (1) tabiata tabi insan, (2) tabiatın içinde insan, (3) tabiata hakim insan (15). Köylü, tipik olarak, *tabiata tabi insan* durumunu temsil etmektedir. Fırtına, hastalık, ölüm gibi olaylara karşı tutumu kadercı bir tevekküldür. Etrafında cereyan eden tabii ve toplumsal olayların izah edilemeyeceği, kendisi tarafından kontrol altına alınamıyacağı peşin inancındadır. Ancak insanüstü kuvvetler bu olaylara yön verebilirler. Büyü, bu inançla başvuru, insan - üstü güçleri memnun etme hareketidir. Bronislaw Malinowski'nin de belirttiği üzere, gerçi büyü meselenin kendisine bir çözüm getirmez ama, ona başvurunu, geçici de olsa, ferahlatır (16).

Sonuç olarak denilebilir ki, köylü kişiliğinin başlıca yönleri ve köy toplumu içindeki münasebet şekilleri, köylünün yukarıda anılan tabiiyet durumundan derin şekilde etkilenmektedir (17).

Köylü ailesi: Köy toplumunda rastlanan aile şekli, üyelerinin birbirine karşı sınırsız sorumluluk altında bulunduğu, geniş aile şeklidir. Bunun gibi, genel olarak fertlerarası münasebetlerde karşılıklı yardım da, köy toplumunun yaşayabilmesi için son derece gereklidir. Bir çok iktisadî faaliyetler, dinî görevler ve törenler, hep karşılıklı yardımlaşmayı gerektirirler. Bu bakımdan denilebilir ki, köyde toplumsal kontrolün en etkili yaptırımı, grup yardımlaşmasından mahrum bırakılma tehlikesidir (18).

Köyde fertlerarası münasebetler: Bu münasebetlerin *atıfçı* ve belirsiz mahiyette olduğunu görüyoruz. Yani toplumsal rollerin dağıtımını başarı ölçüsüne göre değil, doğumla kazanılan şahsi statüye göre (örneğin bir kimsenin mensup olduğu aile, yaş, cinsiyet, vs.

(15) Florence R. Kluckhohn, «Dominant and Variant Value Orientations,» Clyde Kluckhohn, ve Henry Murray, (Der.), *Personality in Nature, Society and Culture*, (New-York: Alfred A. Knopfs, 1953), ss. 342 - 57.

(16) Bronislaw Malinowski, *Magiç, Science and Religion*, (New-York: Doubleday - Anchor Books, 1948), s. 87.

(17) E. E. Hagen, *On the Theory...*, *op. cit.*, s. 65.

(18) *Ibid.*, s. 65. Örneğin Japon köylerinde piring tarımının kaçınılmaz kıldığı karşılıklı yardımlaşmanın taşıdığı yüksek önem, bir çok geleneksel özelliklerin devamında başlıca faktör olarak gösterilmektedir. Bknz. : Thomas C. Smith, *The Agrarian Origins of Modern Japan*, (Stanford, Cal. : Stanford University Press, 1959), ss. 210-12.

gibi) olmaktadır. Böyle doğal edinin kurallarının ve şahsa göre değişen uygulamaların, toplumların geleneksel safhasında çoklukla görülen bir husus olduğu, Sir Henry Maine'den beri bilinmektedir. Kendisinin belirtmiş olduğu gibi, «ilerlemekte olan toplumlarda cereyan eden başlıca olay *statüden sözleşmeye geçiş* olayıdır.» (19) Fertlerarası münasebetlerin belirsiz mahiyette olması ise, hakların ve görevlerin belirli bir tanımı ve sınırı bulunmamasını ifade etmektedir. Aile üyelerinin taleplerini karşılamak hususunda sınırsız bir yükümlülük, ya da cemaatin çıkarlarıyla fert çıkarının çatışması halinde cemaat lehinde fedakârlıkta bulunma hususunda yine sınırsız bir sorumluluk, gibi. İşte bu yüzden ki, yüz - yüze temasların hâkim olduğu, hemen bütün hayatları boyunca birarada yaşamak zorunluğu altında bulunan küçük köy toplumu üyeleri arasında, soğuk sözleşme münasebetleri kurmak, ya da belirli kanun hükümlerini uygulamak imkânsızdır. Geleneksel toplumdan modern, yani sanayileşmiş topluma geçiş süreci, bu bakımdan, toplumsal rollerin doğuştan edinilmesi, kanunların şahsa göre değişik şekillerde uygulanması ve görev ve hakların sınırlarında belirsizlik esaslarından başarı, eşitlik ve görevsel belirlilik esaslarına geçişi ifade eder (20).

Hiyerarşik toplumsal yapı : Köyde geniş ailenin hakim oluşu, yaşlıların büyük otoriteye sahip bulunuşu, dolayısıyla toplumsal münasebetlerin yukarıda belirtilen özellikleri göstermesi, yalnız işbirliği ve dayanışmanın faydalılığından ileri gelmemektedir. Köylü, mahiyetini anlayamadığı bir sürü toplumsal, tabii ve tabiat - üstü olayların ortasında, «en uzun tecrübenin en iyi klavuz olacağını» görmekte ve onun için yaşlıları can kulağı ile dinlemekte, evlendikten sonra da baba - evinden ayrılmamaktadır. (21) Bu şartlar altında büyüklere bağlılık, bir merasim veya muşeret kuralı mahiyetinde olmayıp, karşılıklı hak ve görevleri ihtiva eden bir münasebet mahiyetindedir. Köylü, büyüğüne (= ailesinin kendinden büyük üyeleri, köyün ileri gelenleri, dinî önder, toprak sahibi ağa, vs.) itaat borçludur;

(19) Sir Henry Maine, *Ancient Law*, (Der. Sir Frederick Pollock) (New York : 1906); s. 165.

(20) Bknz. : (1) Talcott Parsons, *Social System*, (Glencoe, Ill. : Free Press, 1951), ss. 58 - 67; (2) Bert F. Hoselitz, *Sociological Aspects of Economic Growth*, (Glencoe, Ill. : Free Press, 1960), ss. 23 - 51; (3) Marino J. Levy, «Some Sources of Vulnerability of the Structures of Relatively Non-Industrialized Societies to Those of Highly Industrialized Societies,» Bert F. Hoselitz (Der.), *The Progress of Underdeveloped Countries*, (Chicago, University of Chicago Press, 1952), ss. 114-25.

(21) E. E. Hagen, *On the Theory of Social Change*, *op. cit.*, s. 69.

ona karşı bazı aynî, nakdi ve bedenî yükümlülükler altındadır. Köy işlerinde ona sadakat borçludur. Buna karşılık büyüğü de onu korumak, ona yol göstermek, nasihatte bulunmak, olağanüstü bir durumda ona yardım etmek, mahalli meselelerde hakim veya idareci gibi davranmak, vs. gibi, matematik olarak ölçülemiyen, fakat psikolojik önemi çok büyük olan bağlarla bağlıdır. (22)

Görüldüğü üzere köylünün, içinde yaşadığı toplumun yapısı hakkındaki görüşü de biraz önce belirtilen âciz ve tabii durumunu yansıtmaktadır. Fizikî çevresindeki olaylar gibi, toplumsal olayları da «veri» olarak kabul eder. Kişiliğinin başlıca bir özelliği de, kendini başkasının yerinde, veya başka durumlarda tasavvur edememe olduğundan (23), köylü, toplumu yönetenlere, tahsilli kimselere karşı derin saygı ve itaat duyguları beslemekte, fakat kendisinin de onlar gibi olabileceğini hayal bile edememektedir (24).

Köylü kişiliğinin bu özelliği, geleneksel toplumun neden yüzyılları içine alan bir süre içinde hiçbir temel değişme geçirmeksizin devam edegeldiğini açıklamaktadır. Gerçekten, bir toplum içindeki münasebet şekillerinin, kurumların, kuralların ve geleneklerin devamlılığı, onların o toplumu meydana getiren insanları tatmin etmelerine bağlıdır. Bir toplumun temel kurumları ve kültürünün başka önemli unsurları o toplumun insanlarını tatmin etmiyorsa, bu kurumların ve unsurların değişeceğinden daha tabii bir şey olmaz. Mesele, nasıl olup da bu geniş köylü kitlesinin, yukarıda tasvir edilen geleneksel toplum şartlarını tatmin edici bulduğunu anlamaktadır. Gerçekten, geleneksel toplumda halk kitlesinin, böylesine uzun süre içinde arzusuna aykırı olarak yönetildiği, yöneticiler tarafından ezildiği, sefalet içinde bırakıldığı ileri sürülemez; çünkü kitle memnuniyetsizliğinin toplumda değişmelere yol açacağı ve toplumsal rızaya, (= social consensus) ulaşıncaya kadar değişmelerin devam edeceği açıktır. Öyleyse köylüyü tatmin eden, geleneksel toplum şartlarının hangi özelliğidir?

Bu özelliği geleneksel toplumun hiyerarşik yapısında buluyoruz. Geleneksel toplumda, geniş kitleyi teşkil eden basit köylünün, hemen her meselede yaşlılara, bazı ileri gelen kişilere, idari ve siyasî

(22) *Ibid.*, s. 69.

(23) Daniel Lerner, *The Passing of Tradition in the Middle-East*, (Glencoe, Ill. : Free Press, 1958), s. 24. Lerner bu özelliği geleneksel toplumun değişmeyen durgun bir toplum olmasının başlıca nedeni olarak görmektedir.

(24) *Ibid.*, s. 24.

ororiteyi temsil edenlere ve din adamlarına başvurmaları, onların herhangi bir yeni durumla karşılaştıklarında kendi başlarına teşebbüsü ele alıp karar verememelerinden, mutlaka birisine «dayanmak» ihtiyaçlarından ileri gelmektedir. Başka bir deyişle, nasıl davranılması gerektiği geleneklerle belirli olan durumlar dışında, büyüğe, öndere veya âmire bağlılık ve onun sözünden çıkmamak, geleneksel insanı ruhi sıkıntılardan kurtaran tek yoldur. (25)

Herhangi yeni bir durumda kendi başına karar almak, yalnız yeni bir davranış «yapmak»ı gerektiren zahmetli bir iş olduğu için değil, aynı zamanda üstün otoritesine meydan okumak, ya da onu hiçe saymak demek olduğu için tehlikelidir. Meseleleri üste götürmek suretiyle hem yeni bir davranış yapmak zahmetinden, hem de üste meydan okumak gibi tehlikeli bir tutumdan kaçınılmış olur. Üstelik üste karşı itaat, alta karşı da otoriteyi kuvvetlendirir. Büyük kardeşine itaat eden kimse, böylece kendisinden küçük kardeşinin kendisine itaatini de bir yaptırıma bağlamış olur. Böyle üste karşı sorgu - sualsiz itaat, alttan da aynı şekilde bir itaat bekleme özelliklerini taşıyan insan kişiliğine otoriter kişilik denilmektedir. Geleneksel toplumda insan kişiliğinin otoriter olması, böyle bir toplumun durgunluğunu açıklayan bir başka önemli husustur (26).

Otoriter kişiliğin bu tanımı, Amerikan Kanaat Araştırma Ulusal Merkezî (National Opinion Research Center) ve Remmers tarafından otoriter kişilik için tesbit edilen ölçülere uygun düşmektedir. Bu ölçülere göre otoriter insan kişiliğinin başlıca özellikleri şunlardır: (1) fertlerarası münasebetleri bir tarafın kuvveti, öteki tarafın zayıflığı şeklinde düşünme; (2) otoriteye karşı saygı ve itaate en yüksek değeri verme; (3) uymazlığı (non-conformism) asla hoş görmeme (27).

B — Geleneksel Toplumda Seçkinler Grubu : Geniş kitlenin yukarıdaki özellikleri taşıdığı geleneksel toplumda iktidar sahiplerinin kaynağı ve özellikleri nelerdir? İktidar sahiplerinin başlıca özellikleri, ülkenin tarım topraklarını kontrolleri altında bulundurmaları, millî gelirden çok büyük bir pay almaları ve bu elverişli durumlarını miras yoluyla çocuklarına geçirebilmeleridir. Bu elve-

(25) E. E. Hagen, *On the Theory of Social Change*, op. cit., ss. 71 - 72.

(26) *Ibid.*, ss. 71 - 74.

(27) Bknz. : Herbert H. Hyman, *Political Socialization*, (Glencoe, Ill. : Free Press, 1959), ss. 42 - 44. Otoriter kişiliğin daha tam bir incelemesi için, bknz. : T. Adorno ve diğerleri, *The Authoritarian Personality*, (New York: Harpers, 1950).

rişli durumun kaynağı ise, ya eskidenberi toprakları işgal etmiş olmaları, ya kabile şefliğinden gelmekte olmaları, ya da feodal bir düzenden edinmiş olmalarıdır. (28)

Bu iktidar sahiplerinin de kişiliklerinin bilinmesi, geleneksel toplumun yapısının ve işleyişinin anlaşılmasında faydalı olacaktır. Onların kişiliklerinin, değer yargılarının, güdülerinin, dünya görüşleri ve kendi kimlikleri ile ilgili görüşlerinin, sanayileşmiş bir toplumun tipik bir orta veya yukarı sınıf üyesinininkinden, tamamen farklı olduğunu görüyoruz. Bu bakımlardan geleneksel toplumun seçkinleri, ileri toplum insanlarından çok, yine kendi toplumlarının basit insanlarına benzemektedirler. Gerçekten onlar da, etraflarındaki fizikî ve toplumsal çevrenin kendi kontrollerinin dışında ve üstünde bazı kuvvetlere bağlı olduğuna inanan birer «tabi insan»dırlar. (29)

Değer yargılarının, konumuzu ilgilendiren başlıca yanı, bedeni çalışmayı, sanayi ve ticareti hor ve küçük görmeleridir. Esasen kendisiyle basit halk arasında, tek değilse bile başlıca farkı yapan husus kendisinin bedenen çalışmamakta olmasıdır ve bu farkı korumak hususunda son derece titizdir. Kendisine prestij ve statü sağlayan şey, toprak sahibi olmasıdır. Toprak sahibi olmak hem iktisadî güvenliğini sağlamaktadır, hem de kendisini ticaret ve el sanatları, gibi hemen her geleneksel toplumda aşağı görülen ve bu yüzden yabancılar ve azınlıklara terkedilen (30) işlerde çalışanlardan farklı kılarak, psikolojik güvenliğini sağlamaktadır. Gerçekten, güven içinde olabilmek için, geleneksel toplum seçkinleri, daima «bir ayakların toprakta bulunmasını» isterler (31).

Geleneksel toplumda, toprak sahibi olmıyan seçkinlerin (= bürokratlar, serbest meslek sahipleri, entellektüeller, gibi) davranışları da esasta farklı değildir. Onlar da varlıklarının anlamını, kendileriyle basit halk arasındaki farkı korumakta bulurlar. Onlar da sık sık, toplumsal rollerin dağılışının, bir kimsenin kim olduğu değil, ne yapabileceği esasına göre yapılmasına karşı çıkmakta, tayin ve seçmenlerin örneğin «belli okul» mezunları arasından yapılmasını istemektedirler (32).

(28) E. E. Hagen, *On the Theory of Social Change*, *op. cit.*, s. 74.

(29) *Ibid.*, s. 75.

(30) Bert F. Hoselitz, «Main Concepts in the Analysis of the Social Implications of Technical Change», Bert F. Hoselitz ve Wilbert E. Moore (Der.), *Industrialization and Society*, (Unesco - Mouton, 1963), ss. 25 - 26.

(31) E. E. Hagen, *On the Theory...*, *op. cit.*, ss. 76 - 78.

(32) *Ibid.*, s. 78.

Geleneksel toplumun işleyişiyle ilgili bir başka husus da, seçkinlerin üstün insan oldukları, geniş halk yığınının ise düzeltilemez olduğu, onların hayataki yerlerinin belli ve değişmez olduğu inancının hakim bulunmasıdır (31).

Şüphesiz yukarıda verilen tasvir, günümüz az - gelişmiş toplumlarından hiç birisine tam olarak uymaz; bunun gibi sanayileşmiş toplumların da hiç biri, geleneksel özelliklerden tam olarak arınmış değildir. Ancak bu tasvir, bugün az - gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların büyük çoğunluğuna uymaktadır ve geleneksel toplumun sanayileşmiş toplum şartlarına geçiş sürecini anlayabilmek bakımından bilinmesi gerekli unsurları ihtiva etmektedir.

II — DEĞİŞMENİN FAKTÖRLERİ :

Yazımızın giriş kısmında toplumsal değişimin kaynağının, ya toplumun içinde ortaya çıkan, ya da başka toplumlarla temas sonucu oralardan alınan «yenilikler» olduğunu belirtmiştik. Bu yeniliklerin neler olduğu, yukarıda modelini sunduğumuz geleneksel toplumun hangi alanlarında ortaya çıkacakları konusunu ileriki sayfalara bırakıp, burada yenilikleri yapacak veya başka toplumlardan taşıyacakların kimler olduğu konusunu görelim.

Genel olarak toplumsal değişme ve iktisadî gelişme teorilerinde, fertlerin rolü üzerinde durulmamakta, bunlar ya önemsiz, ya da değişmez telâkki edilmektedirler. Morris Ginsberg'in, türlü toplumsal değişme teorilerinde değişme faktörü olarak ileri sürülen hususları sistemli bir şekilde inceleyen yazısından anlaşıldığı üzere, bu teorilerde fertlerin toplumsal değişmedeki rolleri, toplum içinde gelişigüzel bir şekilde dağılan olağanüstü fertlerin, marjinal insanların, ya da sapıkların rollerine inhisar ettirilmektedir (34).

Son yıllar içinde toplumsal değişme ve iktisadî gelişme süreci içinde fertlerin oynadıkları rolün etraflı bir şekilde incelenmesi gerektiğini savunanlar olmuş ve yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlar içinde, konuyu en düzenli bir şekilde inceleyen, Massachusetts Institut of Technology'de İktisat Profesörü olan Everett E. Hagen'in yazmış olduğu *On The Theory of Social Change* adlı eserdir (35).

(33) *Ibid.*, s. 71.

(34) M. Ginsberg, «Social Change,» *British Journal of Sociology*, (3), Sept. 1958.

(35) Hagen'den başka, David C. MacClelland, *The Achieving Society*, (Princeton: D. Van Nostrand Co., 1961) ve D. Martindale, *Social Life and Cultural Change*, (D. Van Nostrand, Co., 1962) de anılmaya değer.

Hagen'a göre iktisadî gelişmeye yol açan toplumsal değişme olayının başlatıcısı, teknolojik değişmeler, sermaye varlığı, elverişli pazarlar vs.'de değil, «yenilikçi liderler» in ortaya çıkmasında aranmalıdır. Bu yenilikçi liderler, ne kurulu düzende çıkarı olan yukarı sınıftan, ne de hem bilgi ve görgü, hem de imkân bakımından çok zayıf olan aşağı tabaka insanlar arasında çıkabilir. Devamlı ve kapsamlı bir toplumsal değişme hareketi, toplum içinde gelişigüzel bir şekilde dağılmış bulunan olaganüstü fertlerin, marjinal insanların, ya da sapık kişilerin işi hiç olamaz. Hagen, toplumsal değişmenin başlatıcısı, taşıyıcısı ve yayıcısı olarak gördüğü yenilikçi liderlerin özelliklerini şu şekilde belirtmektedir: bunlar toplum içinde «ikinci derecede seçkinler» diyebileceğimiz bir statüye sahip oldukları halde, tarihi sebeplerle bu durumlarını kaybeden ve bu statü kaybına karşı gösterdikleri tepki etkisiyle kurulu düzeni değiştirmeye, yenilikler aramaya koyulan kimselerdir. Hagen bu statü kaybının bu insanların kişilik yapıları üzerindeki etkilerin ve sonuç olarak «otoriter fert kişiliği»nin yerini «yaratıcı fert kişiliği»nin almasını, burada teferruatlı bir şekilde belirtmeyi gereksiz bulduğumuz psiko-analitik kavramlar aracılığı ile açıklamaktadır (36). Bu yaratıcı insanların, çabalarını yine geleneksel toplumun değer verdiği alanlara (örneğin, din, idare, askerlik, vs.) değil de, iktisadî ve teknolojik alanlara yöneltmelerini sağlayan şartları da, Hagen şöylece belirtiyor: statü kayıplarını geleneksel yollarla giderme imkânı kalmamışsa; iktisadî alandaki başarılar, iktidar ve yüksek prestij sağlayabiliyorsa; daha ileri toplumlarla aralarında, onlara karşı hissi antipati yaratacak şekilde uzak bir «mesafe» bulunmuyorsa: örneğin varlık sebebi İslâm dinini korumak ve yaymak olan Osmanlı İmparatorluğu içinde müslüman Türklerin Hristiyan Avrupa'ya karşı tavrı, orada ortaya çıkan pek çok yeniliklere karşı kapıların uzun süreler kapalı tutulmasına yol açmıştı. Bunun gibi, sömürge halklarının da boyunduruktan kurtulmak için gerekli olduğu halde, iktisadî ve teknik alanlara yönelmemiş olmalarının nedenini, bu alanların temsilcisi olan Batılıların, yerli kültürü yıkan, yerli halkın değer yargıları ve ahlâk kurallarını hiçe sayan kimseler olarak görülmelerinde bulmak gerekir (37).

Hagen, Batı toplumları - öteki toplumlar ayırımını yapmaksızın, her toplumun geleneksel safhadan çıkıp, yenilikleri kabule hazır

(36) Hagen'in tezinin davranışçı açıdan yorumu için bknz.: John H. Kunkel, «Psychological Factors in the Analysis of Economic Development,» *The Journal of Social Issues*, Jan. 1963, Cilt: XIX (1), ss. 68-87.

(37) E. E. Hagen, *On the Theory...*, *op. cit.*, s. 211.

hale gelmesinde ve iktisadî gelişmesini gerçekleştirmesinde bu teoriyi ileri sürüyor. Her toplumun, durgun geleneksel safhadan çıkıp, teknolojik değişme ve iktisadî gelişme sürecine girmesinde böyle statü kaybına karşı tepki gösteren yenilikçi bir grup insanın önemli rolü olabilir. Ancak, ayrı zamanlarda ve farklı dünya şartları içinde ortaya çıkan bu yenilikçi grupların iktisadî gelişmeyi sağlamak yolunda takip ettikleri stratejilerin de birbirinden çok farklı olduğu unutulmamalıdır. Zürih Üniversitesinden Prof. Hansjörg Siegenthaler'in belirttiği gibi, «Çok değişik şekiller göstermiş olan iktisadî gelişme sürecini tek bir model ile izahlamak, özellikle siyasî alanda şüphe götüren bir çabadır. Aynı tarihî dönemde yaşayan, fakat birbirinden tamamen farklı iktisadî gelişme seviyelerinde bulunan toplumlarda cereyan eden olaylar, Bismark Almanya'sı ve Nasır Mısır'ı gibi, benzer iktisadî seviyeleri, tamamen farklı tarihi dönemlerde yaşayan toplumlarda cereyan eden olaylara oranla, birbiriyle daha yakından ilgilidir.» (38) Clark Kerr ve arkadaşları, *Industrialism and Industrial Man* adlı değerli incelemede farklı tarihi şartlarda ortaya çıkmış olan yenilikçi liderlerin (1) orta sınıf, (2) ihtilâlcî entellektüeller, (3) milliyetçi liderler olarak göründüklerini belirtmekte ve bunlardan her birinin takip ettikleri iktisadî gelişme stratejisini Tablo I'de belirtildiği şekilde açıklamaktadırlar: (39).

Clark Kerr ve arkadaşlarının yapmış oldukları bu sınıflandırmada, Milliyetçi liderler başlığı altında toplanan az - gelişmiş ülkeler hakkında söylenenlere eklenmesi gereken bazı önemli hususlar vardır. Bunların başında, bu ülkelerde sosyalizmin gittikçe artan bir kabul görmesidir. Milliyetçi liderler, genellikle, kapitalist iktisadî gelişmenin yavaş, verimsiz ve kendi şartlarına uymaz olduğuna inanmaktadırlar. Buna karşılık, ancak sosyalist metotlarla hızlı bir iktisadî gelişmeyi sağlayabilecekleri görüşündedirler. Gerçekte, Üçüncü Dünya önderlerinin kapitalizmi reddetmeleri ve sosyalizmi benimsemelerinde ekonomik nedenler yanında manevî nedenler de önemlidir. Amaçları, kâr değil adalet, gözü kapalı bir piyasa mekanizması değil rasyonel plânlama, ve yabancı şirketleri besleyen ham madde üreticisi bir ekonomi değil, sanayi üzerine kurulu bir toplum yaratmaktır. Ancak, kapitalizmi aşırı bireyciliği, toplumsal değerlere önem vermeyişi ve insafsız rekabeti yüzünden red-

(38) Hansjörg Siegenthaler, «Review of the Stages of Economic Growth,» *The Journal of Economic Abstracts*'de anılmıştır, July 1963, cilt: I (3), s. 365.

(39) Clark Kerr ve diğerleri, *Industrialism and Industrial Man*, (Cambridge, Mass.: University Press, 1960). Değişik sayfalardaki çizelgelerden alınmıştır.

TABLO I.

	<i>Orta - sınıf</i>	<i>İhtilâlcî Entellektüeller</i>	<i>Milliyetçi Liderler</i>
Toplumun kültü- rüne karşı tavırları	Herhangi bir poli- tikaları yok.	Temelinden de- ğiştirmekte, ya da yıkılmaktadırlar.	Kısmen kabul etmekte, kısmen değiştirmektedir- ler .
Sanayileşme hızı üzerinde görüşleri	Özel teşebbüsün kâr amacı ve ferdi seçimlerle ortaya çıkan ortalama bir hız. Hükümet fa- aliyetleri sınırlı.	En geniş devlet kontrolü altında, mümkün olan en yüksek hız sağ- lanmalıdır.	Yüksek arzular ve vaitler; fakat belirsiz bir hız.
Gelişme tercihleri	İstihlâk sanayi- inden ağır sa- naye doğru, ken- diliğinden ortaya çıkan bir eği- lim vardır.	En yüksek ter- cih ağır sanayie verilmekte, ta- rım ihmal edil- mektedir.	Geniş bir sınaî temel kur- mayı arzulamakta; sanayi bir prestij unsurudur.
Eğitim sistemi	Liberal eğitim; eğitim, işçiler ve aileleri için baş- lıca dikey hare- ketlilik aracıdır.	İhtilâl ideoloji- siyle bağlı bir eği- tim; bilime ve ih- tiasa yüksek bir öncelik verilir; işçilere özel eği- tim verilmekte- tedir.	Bağımsızlık amacına göre düzenlenmiş bir eğitim sistemi; prestij unsuru; kitle eğitimi mi, yoksa tek- nik ve bilimsel bir kad- ro yetiştirecek bir eğitim politikası mı, tartışması.
İşgücünü istihdam politikası	İşgücü piyasasına ve genel eğitime dayanır.	Devlet eliyle is- tihadam ve yetiştirme; para şek- linde teşvik yol- larına büyük önem verilir.	Yabancıların yerine koy- mak amacıyla kendi va- tandaşlarını yetiştirme.
İşgücünü teşvik me- totları	Sıkı çalışma ko- nususundaki şah- sî ahlâk telâkki- leri ve para şek- linde ödüller	İdeolojik bir zorlama ve para şeklinde ödüller	Milliyetçilik ideali

dettikleri gibi, karşı uçta bulunan komünizmi de, aşırı kollektivizmi, ferdi yok sayması, materyalizmi ve bir veya birkaç ülkenin çıkarlarına hizmet etmesi dolayısıyla reddetmektedirler. (39/a)

Günümüz az - gelişmiş toplumlarında başlıca üç grup, askerler, entellektüeller ve müteşebbis kişilikte insanlar, bu toplumlarda önemli değişme faktörüdürler.

Askerler: Birçok Afrika ülkeleri hariç, günümüz az - gelişmiş toplumlarının hepsinin modernleşme çabalarında askerlerin önemli siyasi ve sosyal etkileri olmuştur. Toplumun daha çok aşağı - orta tabakasından gelmiş olmaları, mesleklerinin mahiyeti, ve içinde çalıştıkları teşkilât türü, onların önemli bir toplumsal değişme faktörü olacağını açıkça gösterir. Gerçekten, özellikle aşağı kademe ordu mensupları, toprak sahiplerinin dışındaki toplumsal çevrelerden gelmekte, dolayısıyla eski düzene kuvvetle bağlı bulunmamaktadırlar. Akisne, çoğu o düzenden memnun değildir (40).

Çağımızda orduların içinde çalıştığı düzen, modern teşkilât düzenidir: görev esasına dayalı bir hiyerarşi, yetenek ve başarı esaslarına dayalı bir seçme ve terfi sistemi. Başka bir deyişle başarı, kanunların herkese eşit uygulanması ve görevlerin ve hakların sınırlarının belirli olması gibi, modern toplumlarda rollerin dağıtılışını düzenliyen esaslar, ordu içinde hâkimdir. Böyle bir teşkilât içinde eğitilen askerlik çağındaki köylüler, gayrişahsi münasebetlerin hâkim olduğu modern bir teşkilât içinde ilk gerçek tecrübelerini edinmekte, ayrıca okuma - yazma, sağlık bilgisi, motorlu araç ve askerî silâhları kullanmayı öğrenmektedirler. Askerlerin toplum sorunlarına ilgisiz kalmaları, yabancı düşmanı bir milliyetçiliğe kapılmaları, ya da siyasî iktidar peşinde koşmaları da mümkün ise de, tarihte ordu mensuplarının yapıcı bir şekilde modernleşme sürecine katıldıkları örnekler çoktur: Japonya'da Samurailar, Almanyada Prusya ordusu, Türkiye'de Atatürk ordusu (41).

Entellektüeller: Bu terim idarecileri, iktisatçıları, tarım uzmanlarını, doktorları, hukukçuları, basın ve üniversite mensuplarını ifade etmektedir. Sahip oldukları modern bilgiler, iktisadî gelişmeye refakat eden şehirleşme, sanayileşme, ve bölgecilik yerine bütün toplumu içine alan millî bir siyasî yapının ortaya çıkması yol-

(39/a) Paul E. Sigmund (Der.), *The Ideologies of the Developing Nations*, (New York: Praeger, 1963).

(40) Max F. Millikan ve D. L. M. Blackmer (Der.), *The Emerging Nations*, (Boston: Little, Brown, and Co., Inc., 1961), s.

(41) *Ibid.*, ss. 31 - 33.

larında son derece lüzumlu bilgilerdir. Geleneksel toplumun kutsal gördüğü değer ve kurumlardan bağımsız, çok kez onlara karşı oldukları için, toplumsal değişme süreci içindeki ilk işleri de, hukuk, yargı, eğitim, vs. gibi alanları din adamlarının etki alanından kurtarmaktır. Mücadelelerinde çok kez askerler ve işadamlarıyla işbirliği yaparlar (42).

Ancak, az gelişmiş toplumlarda entellektüellerin, iktisadî ve toplumsal gelişmeyi güçleştirici özellikler de taşıyabildikleri görülmektedir. Şöyle ki, kitaplar, yabancı dil öğrenimi, gezi gibi yollarla tanıdıkları ileri toplumlara bağlanmakta, kendi toplumlarına yabancı duruma düşebilmektedirler. Köye, köylüye, bedeni çalışmaya karşı tavırları bir aşağı görme tavrıdır. Çevreleri içinde bir köylüye rastlanmaz. Bu durumun sonucu olarak, hem kendi toplumlarının insanlarına karşı, hem de siyasi iktidar sahiplerine karşı bir sorumsuzluk içine düşmektedirler (43).

Müteşebbis kişilik ve yeteneğe sahip insanlar : Müteşebbis kişilikte insanlara her toplumda eşit ölçüde rastlanmamaktadır. Geleneksel toplumda yaratıcı kişilerin nasıl ortaya çıkıp, durgun toplumda değişmelere yolaçtıklarını biraz önce görmüş bulunuyoruz. Bu yaratıcı kişilerin güdülerinin iktisadî gelişmeyi sağlayacak yönde olmasının şartlarını aşağıda göreceğiz. Şimdilik şu kadarını belirtelim ki yüksek başarı güdülleri ve sıkı çalışma, tasarruf etme alışkanlıkları ile dolu insanları yaratan bir çevrenin yokluğu halinde modernleşme sürecinin hayli uzayacağı muhakkak gibidir (44).

Burada, az - gelişmiş toplumlarda iktisadî alanda çalışan ve «müteşebbis» veya «işadamı» diye adlandırılan kimselerin önemli bazı özelliklerini belirtmek yerinde olacaktır. Amerikalı sosyolog Bert F. Hoselitz'in yazdığı gibi, müteşebbis faaliyetlerini 1) ticarî ve malî faaliyetler, 2) sınaî faaliyetler olmak üzere iki ayrı grupta düşünmek gerekir. Çünkü, az - gelişmiş ülkelerdeki iş adamlarının yüzeyden bir incelemesi bile, bu ülkelerde ticarî ve mali alanlarda çalışan işadamlarının bol olmasına karşılık, sınaî alanlarda, yani bir mal üretme veya yeni bir üretim metodu getirme yolunda çalışan işadamlarının yok denecek kadar az olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni, bir sınaî teşebbüsü yönetmek için gereken niteliklerin, ticaret veya tefecilikte başarılı olmak için gerekli olan niteliklerden farklı olmasıdır. Bir sanayici, tüccar veya tefeciden farklı olarak,

(42) Ibid., ss. 35 - 36.

(43) Ibid., ss. 36 - 37.

bir grup insanı istihdam etmek, teşkilâtlandırmak ve yönetmek durumunda olan, bundan dolayı da idarecilik alanında bazı yetenek ve niteliklere sahip olması gereken bir kimsedir (44/a). Oysaki az - gelişmiş ülkelerde burjuvazi, Cezayir ihtilâlinin teorisyeni Franz Fanon'un belirttiği üzere, «Batı burjuvazilerinde görülen dinamizmden, öncülük ve yaratıcılık niteliğinden ağlanacak ölçüde yoksundurlar... Ne maddi, ne de fikri imkânlarla sahip olduklarından, evvelce sömürgecilerin işgal ettikleri ticarethaneleri ve iş bürolarını ele geçirmekle yetineceklerdir: mümessillik, genel acentalık, komisyonculuk, bankacılık, gibi. ... Avrupa'da burjuvazi gelişirken, bir ideoloji ortaya koyabildi. Bu dinamik, laik ve bilgili burjuvazi sermaye birikimi işini tamamen başardı ve topluma asgarî bir refah sağladı. Az - gelişmiş ülkelerde ise böyle gerçek bir burjuvazi değil, aç, obur, bilgisiz ve sömürgeci ülkenin sağladığı temettüleriyle geçinen, kapkaç zihniyetine sahip, bir cins küçük kast mevcuttur.» (44/b) Binbir güçlük sonunda bağımsızlığın kazanılması üzerine memleketten koğulan yabancı sermayedar, bu defa bu kast aracılığıyla sömürgeciliğe devam edecektir. Az - gelişmiş ülkelerde toplumcu iktisadî gelişme yollarının benimsenmekte oluşu bundan dolayıdır.

III — DEĞİŞMENİN UNSURLARI

Şimdi iktisadî gelişmenin, toplumun hangi unsurlarında ve ne yönde değişmeleri gerektirdiği veya getirdiği konusuna gelmiş bulunuyoruz. Bir toplumun sürekli bir teknolojik değişme ve iktisadî gelişme süreci içine girebilmesi için, o toplum kültürünün aşağıda belirtilen unsurlarında değişmeler olması gereklidir :

A) *Teknik bilgi alanında:* toplumun, okuma - yazmadan modern bilime kadar varan geniş bir alan içindeki yeni teknik ve hünerleri edinmesi gereklidir. Günümüz az - gelişmiş ülkelerinin bu konudaki elverişli durumları, faydalanabilecekleri, birikmiş geniş bir bilgi kaynağının bulunmasıdır. Ancak, başka bir toplum ve kültürün ürünü olan bu bilgi ve tekniklerin az - gelişmiş bir toplumca benimsenmesi için, o toplumla münasebetlerinin, üstün değer

(44) *Ibid.*, s. 38.

(44/a) Bert F. Hoseltz (Çev.: Özer Ozankaya), «Teknik Değişmenin Toplumsal Etkilerinin İncelenmesinde Temel Kavramlar,» *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XIX, yıl 1964, sayı 2, ss. 330-31.

(44/b) Franz Fanon'dan derliyen: Sevil Avcıoğlu, «Az Gelişmiş Ülkelerde Burjuvazi,» *Yön, Haftalık Gazete*, yıl 4, sayı 97, s. 16.

yargılarının ve toplumsal yapılarının aşağıda belirtileceği şekilde elverişli olması gereklidir.

Bundan başka, modern bilgi ve tekniğin benimsenmesiyle ilgili iki önemli nokta daha vardır: (1) Zamanımızda büyük teşebbüslerin verimliliğini arttıran teknolojik değişmeler, az - gelişmiş toplumlardaki teşkilât ve sermaye eksikliği sorununu daha da güçleştirmektedir. «Modern sanayi ve hizmet sektörlerinde ilk adımların çok kez dev adımları olması gerekiyor.» (45) (2) İkinci olarak da, modern teknolojinin az - gelişmiş ülkenin kaynaklarına uydurulması gerekliliğidir. Az - gelişmiş toplumların kaynaklarının gelişmiş toplumlarinkinden temel farkı, birincilerde kullanılmıyan geniş bir insan - gücü fazlası ve son derece kıt sermaye, ikincilerde ise son derece kıt ve pahalı insan - gücü ve nisbeten bol ve ucuz sermaye bulunmasıdır. Ayrıca geleneksel bir ortam içinde ve geleneksel bir insan gücüyle modern teşkilâtların yürütülmesi, geniş bir intibak zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır (46).

B) Fertlerarası münasebetler alanında: Toplumun bu alanda, kişilerin statü ve rollerini doğuştan edinmeleri sisteminden, başarı esasına göre edinmeleri sistemine, kanun ve kuralların kişiye göre değişen şekillerde uygulanması usulünden eşit ve genel olarak uygulanması usulüne, ve görev ve hakların sınırlarının belirsizliğinden belirlilik esasına, yani gelenek ve şahsi münasebetlerden, sözleşme ve kanun hakimiyeti esasına geçmesi gereklidir.

Ancak, şurasını da belirtmek gerekir ki, bu esaslar alanında geleneksel toplumda ortaya çıkması gerekli değişme için herhangi bir belirli ölçü ileri sürmek imkânı yoktur. Başka bir deyişle, bu esaslar alanında belli ölçüde bir değişme iktisadî kalkınmanın ön şartıdır, denilemez. Örneğin, dünya tarihinin en hızlı iktisadî kalkınma denemelerinden birini başarmış olan Japonya'da bugün bile, statü ve rollerin doğuştan edinildiği, kanun ve kuralların kişiye göre değişen şekillerde uygulandığı, görev ve hakların sınırlarının belirsiz olduğu durumlara sık sık rastlanmaktadır (47). Şu söylenebilir: sanayileşmenin ifade ettiği bir seri etki tepki olayları fertlerarası münasebetler alanında başarı, genellik ve görevsel belirlilik ölçülerine gittikçe daha geniş uygulanma imkânı sağlayacaktır.

(45) *Ibid.*, s. 62.

(46) *Ibid.*, s. 48.

(47) Tadashi Fukutake, *Man and Society in Japan*, *op. cit.*, ss. 3-52; Thomas C. Smith, *The Agrarian Origins of Modern Japan*, *op. cit.*, s. 205.

C) *Siyasî yapı alanında*: Siyasi yapı da, toplumsal değişimin önemli unsurlarından biridir. Bu alanda meydana çıkacak değişimleri, millî hükümete dayalı bir siyasî iktidar teşkilatlanmasına geçiş, sosyal ve siyasî iktidar merkezinin köyden şehre, tarımdan ticarete, sanayiye ve modern idareye kayması olarak özetliyebiliriz. Geleneksel siyasî iktidar kalıntılarının (toprak ağaları, din adamları gibi) giderilmesi, geçiş devrinde, bu alanda dikkatleri üzerinde bulundurması gereken bir husustur (48).

D) *Toplumsal yapıda* : Burada bizi ilgilendiren husus, teknolojik değişme ve iktisadî gelişmeye elverişli bir toplumsal yapının nasıl olması gerektiğidir. Bir defa her türlü sınıflaşmanın, sosyal durumlarda değişme demek olan toplumsal değişmeye karşı olacağı açıktır. Toplumsal yapı ile teknolojik değişme arasındaki münasebetler şöylece belirtilmektedir: Toplumsal yapı, aşağıdaki şartların bulunması halinde, teknolojik değişme ve ekonomik gelişmeye en elverişli durumda bulunur: (1) Geleneksel yollarla iktidar ve prestij mevkilerine gelmede kolaylık, yenilikleri ve değişimleri geciktirir; (2) Başlangıçtaki iktisadî faaliyetlerle başarı elde ederek geleneksel yükselme yollarına geçiş (örneğin Çin'de, ticarete kazandığı parayı, daha yüksek sosyal prestij sağlayan toprağa yatırarak yükselme) imkânlarının asgarî olması (49); (3) İktisadî ve teknolojik alanlarda başarının, toplum içinde iktidar ve prestij sağlama-sı.

E) *İnsan güdüleri de toplumsal değişimin önemli bir unsurudur*: Bazı psikolog ve sosyal - psikologlar, değişmelerin, özellikle teknolojik değişmelerin, (1) dünya görüşü, (2) değer yargıları, (3) ihtiyaçlar bakımından bazı kişilik özelliklerini gerektirdiğini ileri sürmektedirler (50). (1) Dünya görüşü, ferдин etrafındaki fizikî ve sosyal çevre ve kendisinin bu çevre içindeki yeri hakkındaki, bilinçli veya çok kez olduğu üzere bilinçsiz, telakkilerinin tümünü ifade eder. Teknolojik değişme ve iktisadî gelişme için gerekli dünya gö-

(48) Millikan ve Blackmer (Der.), *The Emerging Nations, op. cit., s. 20.*

(49) Marion J. Levy, «Contrasting Factors in the Modernization of China and Japan,» Simon Kuznets ve diğerleri (Der.), *Economic Growth: India, Brazil, Japan,* (Durham, N. C., Duke University Press, 1957).

Everett E. Hagen, «The Process of Economic Development,» *Economic Development and Cultural Change,* cilt: V (April 1957), ss. 193-215.

(50) Örneğin David C. McClelland, *The Achieving Society,* (Princeton, N. J.: D. Van Nostrand Co., Inc., 1961); David C. McClelland, John W. Atkinson, Russel E. Clark ve Edgar L. Lowel, *The Achievement Motive,* (New York: Appleton-Century-Crafts, Inc., 1953).

rüşü, daha önce de belirtildiği üzere, fizikî ve sosyal çevrenin anlaşılabilir ve kontrol edilebilir olduğu temel varsayımına dayanan bir dünya görüşüdür. (2) Değer yargıları, bir insanın neyin arzulanmağa değer olduğu hakkındaki telâkkileridir. İktisadî gelişmeye elverişli değer yargıları şu şekilde belirtilmektedir: bir insanın değerini ve ona gösterilecek saygıyı, bizzat o insanın kişisel başarısı tayin etmelidir; türlü, meslekler hakkındaki telâkkiler: örneğin ticaret veya sanatkârlığın, toprak sahipliği kadar saygıdeğer olduğunun kabulü; insanın elini veya elbisesini kirletse bile, bedeni çalışmanın, teknik öğrenimin ilgi çekici ve önemli olduğunun benimsenmesi. Bu değer yargılarının aksinin varlığı, teknolojik değişme ve iktisadî gelişmeyi güçleştirecektir (55). (3) İhtiyaçlara gelince: İhtiyaç kavramı, insanın dimağında yer alan, ve tatmin edici olmıyan bir durumlu belli bir yönde değiştiren, idrâk ve zekânın çalışmasını ve aksiyonu yöneten bir kuvveti ifade eder (52). En önemli psikolojik ihtiyaçların şunlar olduğu söylenmektedir: a) Başarı ihtiyacı, b) bağımsızlık ya da özerklik ihtiyacı, c) tecavüz ihtiyacı, d) hakimiyet ihtiyacı, e) mensubiyet ihtiyacı, f) tabiiyet (bağımlılık) ihtiyacı (53).

Yaratıcı ve yenilikçi bir insan kişiliği için, yüksek bir başarı ve bağımsızlık ihtiyacına, (başka bir deyişle, hayatta ifa deacağı bir rolü olduğuna inanmasına ve bu rolü başkalarına dayanmaksızın ifa etmeği istemesine), buna karşılık düşük bir mensubiyet ve bağımlılık ihtiyacına lüzum vardır. Böyle yaratıcı bir kişilik için gerekli ihtiyaçların edinilmesinde, ilk çocukluk döneminde anne ile çocuk arasındaki münasebetin çok önemli rolü olduğunu ileri süren psikologlar vardır. Bunlara göre, çocuğun kendi başına yapabileceği işleri yapmasına müsaade etmiyen, ya da onun yardım isteğini hemen yerine getiren anne, çocuğunda tabiiyet ihtiyacının gelişmesine yol açar. Bunun aksi davranış ise çocukta başarı ve bağımsızlık ihtiyacını geliştirir ve ileri yaşlarında yeni meseleleri tek başına karşılamada güven ve zevk duymağa başlar. Yine bu psikologlara göre, çocuğun ihtiyaç yapısının şekillenmesinde annesinden başka, babası, kardeşleri, arkadaşları, gördüğü filmler veya dinlediği radyo yayınları da etkin olurlarsa da, yalnız annesine tabi oldu-

(51) Everett E. Hagen, «The Process of Economic Development,» *Economic Development and Cultural Change*, op. cit., ss. 198-99.

(52) Bknz. Henry Murray ve diğerleri, *Explorations in Personality* (New York: Oxford University Press, 1938), s. 123.

(53) Everett E. Hagen, «How Economic Growth Begins: A General Theory Applied to Japan,» *Public Opinion Quarterly*, cilt: XXII, (1958), No. 3, ss. 373-390.

ğu ilk çocukluk yıllarının bu bakımdan hayati bir önemi vardır; bu dönem çocuğun ilerideki teşebbüs kabiliyetinin alt ve üst sınırlarını tayin eder ve bu sınırlar hayatı boyunca pek değişmez (54).

Yaratıcı kişinin, faaliyetlerini iktisadî gelişmeyi sağlayacak alanlara yöneltmesi ise, toplumdaki değer yargılarının bu bakımdan elverişliliğine bağlıdır. Gerçekten, yaratıcı, yüksek bir başarı ihtiyacına sahip kimse, din vs. gibi geleneksel toplumun makbul gördüğü alanlara da yönelebilir. Bunun için, toplumun değer yargılarının, daha önce belirtildiği şekilde, iktisadî gelişmeyi teşvik eder mahiyette olması gerekir.

F) *Toplumsal değişimin bir başka unsuru da, batıl inançların ortadan kalkması gerekliliğidir: Örneğin Hindiçini'de hayvan öldürmeği tabu sayan dinî inanç, bazı kast uygulamaları; memleketimizde yağmur duasına çıkılması, muska, büyü vs. ye inanılması, hastalığın tanrıdan geldiği inancı, insan kaderinin Tanrı tarafından tesbit edilmiş olduğu ve değişmez olduğu inancı, vs.*

IV — DEĞİŞMENİN MEKANİZMASI VE DEĞİŞMELERE İNTİBAK

Neil J. Smelser, iktisadî gelişme ile toplumsal değişme arasındaki ilgilerin, iktisadî gelişmeye refakat eden teknik, ekonomik ve ekolojik süreçlerin yol açtığı A) yapısal farklılaşma, B) yapısal bütünlenme ve C) toplumsal buhranlar mekanizması içinde açıklanabileceğini savunmaktadır (55). Adı geçen süreçler, değişimin unsurları başlığı altında belirttiğimiz üzere, ilkel ve geleneksel tekniklerden modern bilime, kendi tüketimi için üreten tarımdan piyasa için üreten ticarî tarıma ve ücretli tarım işçilerine geçişi, insan ve hayvan işgücünün yerini makine ve elektrik gücünün almasını, ve nüfusun köylerden şehirlere göçmesini ifade ederler.

Çok kez bir arada cereyan eden bu süreçler, toplum yapısını benzer şekil etkilerler: A) Önce yapısal farklılaşmaya, yani iktisat, aile, din, siyaset, toplumsal sınıf vs. alanlarında, geleneksel toplumdakine oranla daha ihtisaslaşmış ve daha özerk birimlerin ortaya çıkmasına yol açarlar. Bütün bu alanlarda geleneksel toplumun birimleri, çok rollü, çok boyutlu birimlerdir. Ya-

(54) E. E. Hagen, «The Process of Economic Development,» *op. cit.*, s. 203.

Burada ilk çocukluk döneminin insanın kişiliğini tâyin edici rolü olduğu hususunda psikologlar arasında görüş birliği olmadığını belirtmek yerinde olacaktır.

pısal farklılaşma, bu rollerden bazılarını üzerine alan yeni birimlerin ortaya çıkması demektir. Örneğin iktisadî alanda, ev sanayiinden fabrika sanayiine geçiş, görevsel ihtisaslaşmayı ve iş bölümünü arttırır; o zamana kadar ailenin gördüğü iktisadî görevler fabrikaya geçer. Aile, artık tükettiğini kendisi üreten bir birim olmaktan çıkar. Tüketimini gayrişahsî bir pazardan ve para aracılığı ile sağlar. Üretimini ise, aile üyelerinin, yine mal değil, para karşılığında çalıştıkları, gayrişahsî bir sanayi veya hizmet sektörü işyerinde yapar; böylece çok defa çalışan üye, iş saatleri içinde ailesinden de ayrılmaktadır. Aile görevlerinin (çocuğun duygusal ihtiyaçlarının karşılanması ve topluma hazırlanması) ekonomik faaliyetlerden ayrılması, dar ailenin yayılması, kadının statüsünün değişerek siyasî, ekonomik ve toplumsal bakımlardan kocasına daha az tabi olması sonuçlarını getirmektedir (56).

Dinî sistemin farklılaşması: Howard Becker'in ifadesiyle, geleneksel toplumların dinî değerleri, her şeyi kapsayan, iktisadî siyasî ve toplumsal hayatın en küçük teferruatına kadar her yönünü düzenlemeyi hedef edinen mahiyette değerlerdir. Oysa sanayileşmiş, modern toplumlardaki dinî değerler prensip tipinde olup, iktisat, siyaset ve toplum alanlarında özel durumların gerektirdiği şekillerde davranmayı mümkün kılan esnekliktedir. Bu esnekliği sağlayan, modern toplumlarda din ile sosyal ideoloji ve politikanın birbirinden farklılaşmış olmasıdır.

Böyle bir farklılaşma nasıl meydana gelebilir? Batı Avrupa toplumlarıyla günümüz az - gelişmiş toplumları arasındaki fark burada da karşımıza çıkıyor : Batı toplumlarında dinî değerlerde yukarıda belirtilen şekildeki değişimler yavaş bir sürecin sonucu olmuştur. Bu süreç içinde Protestan mezhebinin doğuşu, toplumsal sorunlara akılcı çözüm yolları aranmasını kolaylaştıran bir geçiş safhası olmuştur (57). Oysa günümüz az - gelişmiş toplumları, sanayileşme yolunda yavaş ve kendiliğinden bir süreci beklemeyi değil, kısa zamanda uzun mesafe sağlayacak yolları tercih ediyorlar. Din alanında kısa zamanda uzun yol alınması nasıl mümkün olur? Robert N. Bellah'nın yazdığı üzere, geleneksel toplumun değerler

(55) Neil J. Smelser, «Mechanisms of Change and Adjustment to Change,» Bert F. Hoselitz ve Wilbert E. Moore (Der.), *Industrialization and Society*, (Unesco-Mouton, 1963), ss. 32 - 54.

(56) *Ibid.*, s. 37.

(57) Robert N. Bellah, «Religious Aspects of Modernization in Turkey and Japan,» *American Journal of Sociology*, 1958, No. 64, ss. 1 - 5.

sisteminin ve onun dinî temelinin yerini alabilecek yeni bir hareketin, toplum içinde dininkine benzer bir üstün yeri olması gerekir (57). Kingsley Davis'in belirttiği üzere de, milliyetçilik cereyanı, günümüz az - gelişmiş ülkelerinde böyle bir üstün yer işgal etmektedir: «Az gelişmiş ülkelerde milliyetçilik, sanayileşmenin vazgeçilmez şartıdır, çünkü herşeyi kapsıyan, kolayca edinilen, ve halkı zahmetli değişmelere katlandıran lâyük bir güdü sağlamaktadır. Ulusal güç, ya da prestij üstün amaç olmakta, sanayileşme de bu amaca ulaşacak başlıca araç olarak görülmektedir. Sanayileşmenin ağır yükü, fertler, ya da gruplar için getirdiği mahzurlar, gerektirdiği fedakârlıklar ve geleneksel değerlerin kaybolması, hep bu ulusal ihtiras sayesinde mazur görülebilmektedir. Engellerin kuvveti oranında, milliyetçi ideolojinin de yoğun olması gerekmektedir.» (58)

Ancak, iktisadî gelişme, tarih içinde geleneksel üstün değerlerin yerini alan hareketlerin (Protestan ahlâkı, sosyalist ideoloji, milliyetçilik), rollerini ifa ettikten sonra, kendi zayıflamalarına müsaade etmelerini de gerektirmektedir. Örneğin Batı'da kapitalist sistem son derece geliştiği zaman, artık protestan ahlâkının çok çalışmayı ve tasarruf etmeği teşvik eden değerlerine ihtiyacı kalmamış, bunların yerini akılcı düşünce ve modern teşkilât ilkeleri almıştır. Bunun gibi milliyetçi bağlılıklar da zamanla yerlerini akılcı davranışlara bırakacaklardır. Başlangıç safhalarında kuvvetli, Smelser'in deyimiyle «adeleli» olan milliyetçi ideoloji, zamanla daha ılımlı olacak, fert toplum içinde kişiliğe sahip yer almaya başlayacaktır. Bu ılımlaşmaya karşı direnmesi halinde ise, bizzat milliyetçilik iktisadî gelişmeyi güçleştiren bir engel olacaktır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin yabancı tehlikesi ortadan kalkınca Batıyla iktisadî, siyasî, teknik münasebetlere girişmekten kaçınmaması olumlu, Endonezya'nın ise yabancı tehlikesi artık kalmamasına rağmen, çok ihtiyaç duyulan Hollandalı öğretmen ve mühendisleri sınır dışı etmesi olumsuz yönde bir gelişmeye örnektir (59).

Toplumsal yapının farklılaşması: Geleneksel toplumda ferдин statüsünü tayin eden, mensup olduğu kast, kabile, etnik grup, din, ya da aile olduğu halde, modern sanayi toplumuna geçiş süreci içinde bu unsurların fert statüsünü tayindeki rolleri yıkılacaktır. Bunun gibi, özellikle dikey toplumsal hareketlilik de artık kastlar, sınıflar,

(58) Kingsley Davis, «Social and Demographic Aspects of Economic Development,» Simon Kuznets ve diğerleri (Der.), *Economic Growth...*, *op. cit.*, s. 294.

(59) N. J. Smelser, «Mechanisms of Change...» *op. cit.*, s. 38.

aileler vs. itibariyle değil, ferdi çaba ve yeteneklere göre olacaktır (60).

Siyasî yapıda farklılaşma: Ulusal egemenlik ilkesiyle birlikte, egemenliğin kaynağının lâyikleşmesi; toprak sahipleri, askerler, ve din adamlarının siyasî etkilerinin azalması, ve modern siyasî partilerin iktisadî, etnik veya dinî gruplar itibariyle değil, hemen her gruptan insanı içine almak amacına göre teşkilâtlanmakta olmaları, siyasî yapıdaki farklılaşmanın başlıca belirtileridir (61).

B) Yapısal bütünlenme: Emile Durkheim'in belirtmiş olduğu üzere, işbölümünün sonucu olarak yeni yapısal birimler ortaya çıkıp, eskiden bir tek birim tarafından ifa edilen görevleri aralarında paylaşınca, bu birimler arasında koordinasyonu ve ilgi alanı dağılan fertler arasında dayanışmayı sağlayacak, «bütünleştirici» yeni birimlere ihtiyaç olacaktır. Örneğin ailenin iktisadî görevleri fabrikalara geçince, iş ve işçi bulma kurumları, vs. gibi yeni şartlar altında dayanışma ve koordinasyon sağlayıcı birimler ortaya çıkmaktadır.

Yine bunun gibi, geleneksel toplumda akrabalık, kabile üyeliği, toprak sahipleri, ya din adamlarının sağladıkları siyasî bütünlük, her menfaat grubunun teşkilâtlanmış olduğu modern toplumlar da siyasî partilerce sağlanmaktadır (62).

C) Toplumsal buhranlar, düzensizlik ve kargaşalıklar: Sanayileşme süreci içinde ortaya çıkan yapısal farklılaşmanın, geleneksel münasebet şekillerinde ve değerlerde açtığı gedikleri yapısal bütünlenme sürecinin zamanında dolduramaması, toplumsal buhranlara ve kargaşalıklara yol açar. (65) Böyle olması da normaldir. Gerçekten, yazımızın giriş kısmında belirtildiği üzere, kültürün maddi unsurlarındaki değişimler manevî unsurlarda da değişimleri gerektirdiği halde, bu sonuncuların değişmelere karşı dirençlerinin yüksekliği, yeni durumlara zamanında intibak etmelerine imkân vermemektedir.

Geleneksel normların, değerlerin, mükâfat ve yaptırım sistemlerinin, yapısal farklılaşmanın ortaya çıkardığı yeni şartlar içinde

(60) *Ibid.*, S. 40. Aynı zamanda bkz.: Seymour Martin Lipset ve Reinhard Bendix (Der.), *Class, Status, and Power*, (Glencoe, Ill.: Free Press, 1953), ss 454-464.

(61) George I. Blankstein, «Transference of Social and Political Loyalties,» B. F. Hoselitz ve W. E. Moore, (Der.), *Industrialization and Society*, *op. cit.*, s. 176.

(62) *Ibid.*, s. 176.

(63) N. J. Smelser, «Mechanisms of Change...», *op. cit.*, s. 42.

işliyememesi, buna karşılık yeni bütünleştirici kurumların ve değerlerin hem ortaya çıkmakta gecikmesi, hem de bizzat geleneksel bütünleştirici kurumların (din adamları, toprak ağaları, akrabalık münasebetleri, aile ve kabile mensubiyeti) muhalefetiyle karşılaşmaları, bu geçiş döneminde geniş toplumsal buhranlar doğuracak bir durum yaratır. Sanayileşmenin yol açtığı yapısal farklılaşmalar ve yer değiştirmeler ne kadar yoğun olursa, bütünlenmeye ihtiyaç da o ölçüde yüksek olur. Toplumun nisbeten gelişmiş kesimlerinde bu bütünlenme eksikliğine karşı tepki sendikalar, siyasî partiler, vs. gibi lââyik yollarla olduğu halde, geleneksel değerlerin hâkim olduğu kesimlerinde derhal dini bir mahiyete bürünür (64).

Yapısal farklılaşma, bütünlenme ve bu ikisi arasındaki mesafenin ortaya çıkardığı toplumsal buhranlar, geçiş döneminde kuvvetli bir siyasî iktidarı gerektiren önemli sebepler arasında yer alır (65).

(64) *Ibid.*, s. 45.

(65) *Ibid.*, s. 46.